

EPIDEMIOLOGIYA. EPIDEMIK JARAYON. YUQUMLI KASALIKLARNING UMUMIY EPIDEMIOLOGIYASI

Qambarov Barkamol Baxtiyorjon o'g'li
Turg'unova Dilnoza Asqarali qizi
Abdumo'minova Nozimaxon Ilxomjon qizi

Farg'ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot Instituti
Tibbiy profilaktika va Jamoat Salomatligi fakulteti. Tibbiy profilaktika ishi yo'nalishi
Talabalari.
Farg'ona, O'zbekiston

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola hozirgi kunda butun dunyo bo'yicha insoniyatga hatar solib kelayotgan yuqumli kasalliklarning qanday yo'l bilan inson organizimiga kirib borishi, epidemiologiya o'zi nima ekanligi haqida qisqacha ma'lumotlarni o'zida jamlagan bo'lib insonlarga kerakli ma'lumotlarni yetkazishiga ishonamiz.

Kalit so'zlari: *Epidemiologiya, epidemik jarayon, yuqumli kasalliklar, havo-tomchi yo'l, ovqatlanish orqali, kontakt transmissiv, transplasent, infeksiyalar.*

Kirish. "Aholi salomatligi-2030" milliy strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi prezident qarori loyihasi e'lon qilindi. Hujjat loyihasi bilan prezident qarori, "Aholi salomatligi-2030" milliy strategiyasi, ushbu strategiyaning 2024-2026 yillarga mo'ljallangan amaliy chora-tadbirlar rejasida hamda strategiyaning 2030 yilgacha erishiladigan samaradorlik ko'rsatkichlari tasdiqlanishi ko'zda tutilmoqda. "Aholi salomatligi-2030" milliy strategiyasi loyihasida sog'liqni saqlash tizimiga aloqador bo'lgan 12 ta asosiy yo'nalish va ushbu yo'nalishlar doirasida 2030 yilga qadar bajarilishi lozim bo'lgan 77 ta vazifa belgilangan. Shuningdek, hujjat bilan 2030 yilga qadar erishilishi lozim bo'lgan 44 ta samaradorlik ko'rsatkichlarini tasdiqlash ham nazarda tutilmoqda. Qaror loyihasida zamonaviy va samarali boshqaruv usullari hamda moliyaviy mexanizmlarini joriy qilish orqali tibbiy xizmat sifatini oshirish maqsadida 2030 yilga qadar amalga oshiriladigan ustuvor vazifalar, 2026 yil 1 yanvardan boshlab kuchga kiradigan yangi yo'nalishlar alohida berilgan. Aholi salomatligini muhofaza qilishda tibbiy yordamning yangi milliy tizimini tasdiqlash bo'yicha topshiriq nazarda tutilgan. 2024-2026 yillarga mo'ljallangan amaliy chora-tadbirlar rejasida esa qayd etilgan vazifalar ijrosini ta'minlash uchun 270 dan ortiq chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Mazkur hujjat sog'liqni saqlash sohasida 2024 yildan boshlab keyingi 7 yil ichida bajarilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalarni qamrab olgan bo'lib, tizim rivojlanish strategiyasini belgilaydi.

Dolzarbliqi. Yuqumli kasalliklar butun dunyo bo'ylab HCWlarda kasbiy kasalliklarning paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Hisobot berish tartib-qoidalari mamlakatdan mamlakatga farq qilishi va bir mamlakatda ish bilan bog'liq bo'lgan kasalliklar boshqa mamlakatlarda kasbiy bo'lmagan deb tasniflanishi mumkinligi sababli, ularning chastotasi va HCWlar o'rtasida kasbiy kasalliklarning umumiy soniga nisbati haqida aniq ma'lumotlarni olish qiyin. Bu nisbat Shvetsiyada taxminan 10% dan (Lagerlöf va Broberg 1989), Germaniyada taxminan 33% gacha (BGW 1993) va Frantsiyada

deyarli 40% gacha (Estryn-Béhar 1991). Yuqumli kasalliklarning tarqalishi to'g'ridan-to'g'ri vaksinalar va ta'sir qilishdan keyingi profilaktika kabi profilaktika choralarining samaradorligi bilan bog'liq. Masalan, 1980-yillarda Frantsiyada gepatit B ga qarshi emlashni joriy etish tufayli barcha virusli gepatitlarning ulushi o'zining dastlabki darajasidan 12.7% gacha kamaydi (Estryn-Béhar 1991). Bu gepatit A ga qarshi emlash paydo bo'lishidan oldin ham qayd etilgan. Yuqumli kasalliklar — patogen mikroorganizmlarning inson organizmiga kirib ko'payib, zararli ta'sir ko'rsatishi natijasida yuzaga keladigan kasalliklardir. Yuqumli kasallik har qanday odam organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Patogen mikroorganizmga karshi kurashish uchun insonning immunitet tizimi yuqoriligi katta ahamiyatga ega. Mamlakatimizda Milliy taqvim asosida 13 turdagi yuqumli kasalliklarga qarshi emlash ishlari o'tkaziladi.

Tahlil va natijalar. Kasallik tarqalishida uch muhim omil bor: kasallik manbai, yuqish yo'li, yuqtirishga moyil organizm. Agar kasallangan bolalarni maktabga, bog'chaga, jamoat joylariga yuboraversak, ular boshqalarga infeksiya yuqtirishda davom etadi.

Yuqumli kasalliklarning umumiy epidemiologiyasi. Epidemiologiya - bu epidemik jarayon qonuniyatlari, uning odamlar orasida vujudga kelishi va tarqalish sabablari, profilaktika qilish usullari va tadbirlari haqidagi fan (ta'limot)dir. Turli yuqumli kasalliklarda epidemik jarayonning o'xshashligi, qolaversa uning umumiyliigi sababli umumiy epidemiologiya hamda har bir yuqumli kasallik o'ziga xos epidemik jarayonni xarakterlaydigan spetsifik xususiyatlarga egaligi tufayli xususiy epidemiologiya vujudga keldi. Epidemik jarayon. Yuqumli kasalliklar qo'zg'atuvchilarining kishilar jamoasi orasida tarqalishi epidemik jarayon deyiladi. Epidemik jarayon quyidagi uchta zaruriy sharoit (harakatlantiruvchi kuchlar) mavjud bo'lgandagina vujudga keladi: Ko'rsatilgan bu sharoitlardan birortasi bo'lmasa, epidemik jarayon to'xtaydi. Shuni ham aytish zarurki, bu sharoitlarning mavjudligigina epidemik jarayon rivojlanishi uchun yetarli emas. Imkoniyat qulay sharoitlar bo'lgandagina reallikka aylanadi. Odamning bunday hayotiy sharoitlariga tabiiy va ijtimoiy sharoitlar kiradi. Epidemik jarayonning birlamchi elementi epidemik o'choqdir. Epidemik o'choq - bu infeksiya manbaining konkret holatda mazkur infeksiyaning atrofdagi kishilarga yuqishi mumkin bo'lgan ma'lum territoriyasi hisoblanadi. Epidemik jarayonning quyidagi darajalari farqlanadi: Shunday kasalliklar borki, bu kasalliklarning yovvoyi hayvonlar (masalan, kemiruvchilar, qushlar va boshqalar kiradi) orasida tabiiy rezervuarlari mavjud. Kasallikning tarqalishi bu hayvonlar va kasallik tarqatuvchilar (bo'g'im oyoqlilar) yashashi uchun qulay bo'lgan ma'lum territoriyada chegaralanadi. Bunday kasalliklar tabiiy o'choqli kasalliklar deb ataladi. Bunday infeksiyalarga o'lat, tularemiya, kanadan yuqadigan rikketsiozlar, leyshmaniozlar va boshqalar kiradi. Infeksiya manbai Bemor yoki kasal hayvon infeksiya manbai hisoblanadi. Kasallik bemordan ham, bakteriya tashib yuruvchilardan ham yuqadi. Kasallik qo'zg'atuvchilari odam organizmidan tashqi muhitga u yoki bu fiziologik (nafas chiqarish, siydik ajratish, defekatsiya) yoki patologik (yo'tal, balg'am ajratish, qusish) yo'llar orqali ajralib chiqadi. Bemorlar infeksiyaning har qanday shaklida ham yuqumlidirlar. Kasallikning yengil va belgilsiz shakllarida yuqumlilik davri qisqa bo'lishi mumkin. Ammo bunday bemorlar kasallikning tipik shakli bilan og'rigan bemorlarga qaraganda ancha xavflidirlar, chunki kasallik ko'pincha aniqlanmay qolib, ular jamoada infeksiya tarqatib yuradilar. Infeksiya tashuvchanlik. Bu holat infeksiya manbai sifatida, ayniqsa meningokokk infeksiyasida, difteriya, qorin tifi va boshqa kasalliklarda juda katta rol o'ynaydi. Tashuvchanlik odatda qisqa muddatli bo'ladi, lekin ayrim hollarda u bir necha oy, hatto yillargacha cho'zilishi mumkin. Uzoq muddatli tashuvchanlik va bakteriya ajratib yuruvchanlikka odatda surunkali yallig'lanish o'choqlari bo'lgan kishilar sharoit yaratadilar. Masalan, difteriya tayoqchalari tashuvchanligida surunkali tonzillitlar, surunkali rinitlar, qorin tifi tayoqchalari tashuvchanligida xolangitlar, angioxolitlar va xolesistitlar muhimdir. Tabiiyki, zoonozlar qishloq xo'jalik tumanlarida keng tarqalgan. Uy hayvonlari bilan birga yovvoyi hayvonlar

ham kasallik manbai bo‘lib hisoblanadi. Hayvonlar odamda uchraydigan ko‘pgina yuqumli kasalliklar qo‘zg‘atuvchilarining tabiiy manbai hisoblanadi. Infeksiyalar epidemiologiyasida ornitoz va salmonelloz kabi kasalliklar qo‘zg‘atuvchilari manbai sifatida qushlar ham ma‘lum ahamiyatga ega. Infeksiyaning yuqish mexanizmi. Kasallik qo‘zg‘atuvchisining bemor organizmidan ajralib chiqish yo‘li organizmda uning bevosita joylashgan yeriga bog‘liqdir. Masalan, ichak infeksiyalarida qo‘zg‘atuvchilar defekatsiyada, nafas yo‘llari infeksiyalarida nafas chiqarishda va aksa urishda ajralib chiqadi. Ko‘p qo‘zg‘atuvchilar tashqi muhitda tezroq nobud bo‘lishi mumkin. Shuning uchun qo‘zg‘atuvchilarning noqulay omillarga chidamliligi katta ahamiyatga ega. Masalan, meningokokk infeksiyasi, so‘zak kasalliklari qo‘zg‘atuvchilari tashqi muhitda juda tez — bir necha minutlar ichida nobud bo‘lsa, kuydirgi, qoqshol va botulizm kabi kasalliklar qo‘zg‘atuvchilari spora hosil qilgan holda tuproqda yillar va hatto o‘n yillar davomida saqlanishi mumkin. Gosht, sut va turli kremlarda ko‘pgina yuqumli kasalliklar qozg‘atuvchilari nafaqat uzoq vaqtgacha saqlanadi, balki bu mahsulotlarda ular ko‘payadi. Yuqumli kasalliklar qozg‘atuvchilarining yuqish mexanizmiga ko‘ra, infeksiya yuqishining quyidagi turlari farqlanadi. Havo-tomchi yo‘li bilan yuqish. Kasallik qo‘zg‘atuvchilari bemorning nafas yo‘llaridan tashqi muhitga yo‘talganda, aksa urganda, gaplashganda so‘lak zarrachalari bilan ajralib chiqadi va nafas olish orqali soglom organizmga tushadi. Bunday yo‘l bilan o‘tadigan qo‘zg‘atuvchilar odatda tashqi muhitga chidamsiz bo‘lib, tez nobud bo‘ladi. Infeksiyaning chang orqali tarqalishi (havo - chang yo‘li bilan yuqish) kuydirgi, tularemiya, sil, Ku-isitma va boshqalarda aniqlangan. Bu yo‘l bilan yuqadigan mikroorganizmlar odatda quritishga chidamli bo‘lib, uzoq saqlanadi. Oziq-ovqatlar orqali (alimentar) yuqish. Kasallik qo‘zg‘atuvchilari organizmga og‘iz orqali (peroral) tushadi. Bu yo‘l bilan asosan ichak infeksiyalari yuqadi. Ichak infeksiyalari qo‘zg‘atuvchilari organizmdan nafas bilan ajralib chiqadi va sanitariya qoidalariga rioya qilinmasligi natijasida oziq-ovqatga va suvga tushadi. Kasalliklar hayvonlardan olingan mahsulotlar orqali ham yuqishi mumkin. Masalan, brusellyoz kasal hayvonlarning suti va go‘shiti orqali, salmonelloz kasal hayvonlar go‘shiti yoki kasal qushlar tuxumi orqali yuqishi mumkin. Infeksiya oziq-ovqatlarga pashshalar orqali ham tushishi mumkin. Ichak infeksiyalari ifloslangan qol va buyumlar orqali ham yuqadi. Ichak infeksiyalari, ayniqsa dizenteriya, qorin tifi va vabo kabilar, hovuz, individual quduqlar yoki ayrim vodoprovod tarmoqlarining ifloslanishi natijasida suv orqali yuqishi mumkin. Bundan tashqari, yomg‘ir natijasida tuproqda bo‘lgan yuqumli kasalliklar qo‘zg‘atuvchilarining yer osti suvlari orqali suv havzalariga tushishi tabiiydir. Bu esa yirik epidemiyalarga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun aholini toza ichimlik suvi bilan ta‘minlash ichak kasalliklari profilaktikasida asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Kontakt yo‘li bilan yuqish. Bu yo‘l bilan infeksiya bevosita va bilvosita yuqishi mumkin. Bevosita kontakt yo‘li bilan yuqishga odamni quturgan hayvon tishlashi natijasida quturish kasalligi hamda jinsiy yo‘l bilan OITS va venerik kasalliklarning yuqishi misol bo‘la oladi. Infeksiyaning bemorlar foydalangan buyumlardan sog‘lom odamlarga kontakt yo‘li bilan yuqishi, masalan kuydirgining mo‘yna yoqa orqali yoki teridan tayyorlangan buyumlar orqali yuqishi odatda bilvosita kontakt yo‘li bilan yuqish deyiladi. Transmissiv yuqish. Transmissiv yuqishda kasallik qo‘zg‘atuvchilari bemor qonidan sog‘lom odam qoniga bevosita qon so‘ruvchi hasharotlar (spetsifik infeksiya tashuvchilar) orqali tushadi. Qon so‘ruvchi hasharotlar bemor odam yoki hayvon qonini so‘rgandan keyin uzoq vaqtgacha yuqumli bo‘lib qoladi va sog‘lom kishilarni chaqishi natijasida ularga kasallik yuqtiradi. Bularga anofeles chivini (bezgak qo‘zg‘atuvchisini yuqtiruvchi chivin), bitlar (toshmali va qaytalama tif tashuvchisi), kanalar (ensefalit tarqatuvchisi), moskitlar (leyshmanioz, pappatachi isitmasi tashuvchisi) va boshqalarni misol qilib ko‘rsatish mumkin. Transplentar yuqish. Bu homilaga ona qornida rivojlanish davrida kasallik yuqishidir. Bu borada virusli infeksiyalar juda xavfli hisoblanadi. Sodda organizmlar ham mazkur yo‘l bilan yuqishi mumkin. Aholining kasallikka moyilligi. Bu ko‘rsatkich yuqqan infeksiyaning rivojlanishi uchun asosiy sharoitdir. Bunda nafaqat har

bir kishi, balki aholining umuman mazkur infeksiyaga nisbatan moyillik darajasi alohida ahamiyatga ega. Moyillik kontagiozlik indeksi bilan baholanadi. Bu kasallanganlar sonining bemor bilan aloqada bo'lganlar soniga nisbatidir. Bu ko'rsatkich o'ndan bir bo'laklarda yoki foizlarda ifodalanadi. Qizamiqda bu ko'rsatkich 1 ga yoki 100% ga yaqin. Infeksiya tarqalishida ijtimoiy sharoitlar, bemor yoshi, umumiy madaniy darajasi, aholining sanitariya madaniyati, ovqatlanish xarakteri hamda immunitet holati katta rol o'ynaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak butun dunyoga tarqalgan bunday yuqumli kasaliklarni tabbiy yo'nalishini faqatgina profilaktik tadbirlarni olib borib shu jumladan faol immunizatsiya o'tkazish orqali tubdan o'zgartirish mumkin. Xalqimiz orasida bir gap doim yuradi kasalikni davolaguncha oldini olgan maqul degan, shunga amal qilgan holda barcha kasaliklarni nafaqat yuqumli balki yuqumli bo'lmagan kasaliklarni ham oldini olgan afzal.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *O.M.Mirtazayev, L.P.Zueba Epidemiologiya darsligi*
2. *O.M.Mirtazayev Epidemiologiya amaliy mashg'ulotlar uchun qo'llanma.San.Q va M 0239-07/4*
3. <https://kun.uz/news/2023/12/21/aholi-salomatligi-2030-milliy-strategiyasi-ishlab-chiqildi?q=%2Fuz%2Fnews%2F2023%2F12%2F21%2Faholi-salomatligi-2030-milliy-strategiyasi-ishlab-chiqildi>.
4. <https://sanepid.uz/kasallik-tarqalishida-uch-muhim-omil-bor-kasallik-manbai-yuqish-yoli-yuqtirishga-moyil-organizm>
5. <https://yuz.uz/uz/news/yuqumli-kasalliklarning-oldini-olishda-yagona-vosita--emlashdir>
6. https://uzpedia.uz/pedia/epidemik_jarayon

